

Ryszard Czarnecki

Odwołanie darowizny

Palestra 10/11(107), 18-27

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ogólne Warunki RWPG są uznawane w nauce krajów socjalistycznych za umowy międzynarodowe resortowe.²⁰

Skoro większość państw członkowskich RWPG należy do powszechnych konwencji regulujących zagadnienia międzynarodowego arbitrażu handlowego (tj. konwencji nowojorskiej o uznawaniu i wykonywaniu zagranicznych orzeczeń arbitrażowych z 10.VI.1958 r.²¹ i konwencji genewskiej o międzynarodowym arbitrażu handlowym z 21.IV.1961 r.²²), to należy zastanowić się nad stosunkiem wzajemnym między tymi konwencjami a Ogólnymi Warunkami RWPG. Ponieważ Ogólne Warunki RWPG należy uznać również za umowy międzynarodowe, trzeba przyjąć, że te ostatnie stanowią *lex specialis* w stosunku do konwencji powszechnych, i to zarówno ze względu na ich węższy zakres przedmiotowy (spory związane z dostawami towarów, montażem i obsługą techniczną), jak i ze względu na ich węższy, regionalny charakter. W tej sytuacji należy uznać, że konwencje powszechne obowiązują kraje RWPG w ich stosunkach wzajemnych, jeżeli inaczej nie stanowią porozumienia regionalne, jak np. wspomniane Ogólne Warunki RWPG.

To samo twierdzenie odnosi się do stosunku wzajemnego konwencji powszechnych i dwustronnych konwencji między krajami socjalistycznymi dotyczącymi obrotu prawnego i pomocy prawnej.²³ Natomiast jeśli chodzi o stosunek wzajemny tych konwencji dwustronnych i Ogólnych Warunków RWPG, to problem pierwszeństwa tu nie występuje, jako że ich przedmiot regulowania w zasadzie na siebie nie zachodzi.

(dalszy ciąg nastąpi)

²⁰ Bliżej o tym zob. J. Jakubowski: Próby unifikacji prawa w ramach RWPG, „Sprawy Międzynarodowe”, 1965, z. 9, s. 52.

²¹ Bułgaria, CSRS, PRL, Rumunia, Węgry i ZSRR (Dz. U. z 1962 r. Nr 9, poz. 4).

²² Te same państwa (Dz. U. z 1964 r. Nr 40, poz. 270 i 271).

²³ Polska zawarła takie konwencje z NRD (1.II.1957 r. Dz. U. z 1958 r. Nr 27, poz. 114), ZSRR (28.XII.1957 r. — Dz. U. z 1958 r. Nr 32, poz. 147), Węgrami (6.III.1959 r. — Dz. U. z 1960 r. Nr 8, poz. 54), CSRS (4.XI.1961 r. — Dz. U. z 1962 r. Nr 23, poz. 103), z Bułgarią (4.XII.1961 r. — Dz. U. z 1963 r. Nr 17, poz. 88) i z Rumunią (25.I.1962 r. — Dz. U. z 1962 r. Nr 63, poz. 301).

RYSZARD CZARNECKI

Odwołanie darowizny

I. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Odwołanie darowizny może nastąpić zarówno wtedy, gdy darowizna nie została jeszcze wykonana, jak i wtedy, gdy doszło już do jej wykonania.

Odwołanie darowizny jeszcze nie wykonanej dopuszczalne jest w jednym tylko wypadku polegającym na tym, że po zawarciu umowy darowizny nastąpiła niekorzystna dla darczyńcy zmiana jego stanu majątkowego, tj. gdy doszło do po padnięcia darczyńcy w niedostatek (art. 893 k.c.). Darowizna nie jest jeszcze

wykonana, gdy umowa darowizny została wprawdzie zawarta (art. 896 k.c.), ale własność przedmiotu darowizny nie przeszła na obdarowanego.

Jeżeli darczyńca złożył w formie aktu notarialnego oświadczenie co do darowizny rzeczy ruchomej, a obdarowany nie wyraził co do tego swej woli choćby w sposób dorozumiany, to umowa darowizny rzeczy ruchomej w ogóle nie została zawarta (art. 890 § 1 zd. 1 k.c. w związku z art. 60 k.c.). Jeżeli zaś darczyńca złożył w formie aktu notarialnego oświadczenie co do darowizny rzeczy ruchomej, a obdarowany wyraził swą wolę choćby w sposób dorozumiany (art. 890 § 1 zd. 1 k.c. w związku z art. 60 k.c.), albo jeżeli darczyńca wyraził swą wolę darowizny rzeczy ruchomej choćby w sposób dorozumiany, wręczył jednak tę rzecz obdarowanemu (art. 60 k.c. w związku z art. 890 § 1 zd. 2 k.c.), to własność rzeczy ruchomej przeszła na obdarowanego (art. 888 § 1 k.c. w związku z art. 155 § 1 k.c.). Wreszcie jeżeli strony zawarły umowę darowizny nieruchomości w formie aktu notarialnego i nie umieściły w niej dodatkowych postanowień, to własność nieruchomości również przeszła na obdarowanego (art. 888 § 1 k.c. w związku z art. 155 § 1 k.c., art. 890 § 2 k.c. i art. 158 k.c.).

Obie więc przesłanki warunkujące pojęcie darowizny jeszcze nie wykonanej, tj. zawarcie umowy darowizny oraz pozostanie własności przedmiotu darowizny przy darczyńcy (art. 896 k.c.) są spełnione tylko wtedy, gdy strony zawarły umowę darowizny nieruchomości w formie aktu notarialnego, jednakże do umowy tej doszło pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu, co z kolei wyłączyło przeniesienie własności nieruchomości na obdarowanego (art. 888 § 1 k.c. w związku z art. 155 § 1 k.c. i art. 157 § 1 k.c.).

Odwołanie darowizny -jeszcze nie wykonanej (art. 896 k.c.) nie powoduje przeniesienia własności. Również więc wtedy, gdy ma na względzie nieruchomość, nie wymaga formy aktu notarialnego. Odwołanie to następuje przez oświadczenie złożone obdarowanemu na piśmie (art. 900 k.c.). Co się zaś tyczy zwrotu przedmiotu darowizny, to zwrot ten ma miejsce jedynie wtedy, gdy obdarowany wszedł już w posiadanie tego przedmiotu; wówczas darczyńcy, jako właścicielowi, przysługuje roszczenie o wydanie przedmiotu nie wykonanej darowizny, tj. typowe roszczenie windykacyjne (art. 222 § 1 k.c.).

Popadnięcie darczyńcy w niedostatek nie uzasadnia odwołania darowizny już wykonanej.¹ W szczególności art. 397 k.c. nie ma na względzie odwołania darowizny. Odwołanie darowizny już wykonanej przewidziane jest tylko wtedy, gdy obdarowany dopuścił się względem darczyńcy rażącej niewdzięczności (art. 898 § 1 k.c.).

Z tego, co wyżej powiedziano, wynika, że darowizna jest już wykonana wówczas, gdy własność przedmiotu darowizny przeszła na obdarowanego. Zachodzi to wtedy, kiedy darczyńca złożył w formie aktu notarialnego oświadczenie co do darowizny rzeczy ruchomej, a obdarowany wyraził swą wolę choćby w sposób dorozumiany (art. 890 § 1 zd. 1 k.c. w związku z art. 60 k.c.), dalej — wtedy, kiedy darczyńca wyraził swą wolę darowania rzeczy ruchomej choćby w sposób dorozumiany, wręczył jednak tę rzecz obdarowanemu (art. 60 k.c. w związku z art. 890 § 1 zd. 2 k.c.), wreszcie wtedy, kiedy strony zawarły umowę darowizny nieruchomości w formie aktu notarialnego i nie umieściły w niej dodatkowych postanowień (art. 888 § 1 k.c. w związku z art. 155 § 1 k.c., art. 890 § 2 k.c. i art. 158 k.c.).

Dopuszczenie się przez obdarowanego rażącej niewdzięczności (art. 898 § 1 k.c.) nie wzrusza darowizny z mocy samego prawa. Zdarzenie, jakim jest rażąca niew-

¹ Por. R. Longchamps de Berier: Zobowiązania, 1948, s. 492.

dzięczność, daje darczyńcy tylko prawo odwołania darowizny, które wygasa w razie przebaczenia przez darczyńcę obdarowanemu (art. 899 § 1 k.c.) albo w razie upływu roku od dnia, w którym darczyńca dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego (art. 899 § 3 k.c.). Z rażąca niewdzięcznością ustawa wiąże skutek prawny dopiero wtedy, gdy darczyńca skorzystał z przysługującego mu prawa odwołania darowizny.

Uzasadnione odwołanie darowizny już wykonanej (art. 898 § 1 k.c.) powoduje lub prowadzi (w zależności od przyjęcia jednego z rozwiązań, o czym niżej) do przeniesienia z powrotem własności na darczyńcę. Co się tyczy odwołania darowizny, której przedmiotem jest nieruchomości, to przeniesienie jej własności na darczyńcę wymagałoby formy aktu notarialnego (art. 158 k.c.). Art. 900 k.c. głosi zaś, że odwołanie darowizny następuje przez oświadczenie złożone obdarowanemu na piśmie. Jeśli chodzi o zwrot przedmiotu darowizny, który nie jest już w posiadaniu darczyńcy, to zwrot tego przedmiotu powinien nastąpić stosownie do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 898 § 2 k.c.).

Na gruncie tego, co przedstawiono wyżej, wylania się więc kwestia, czy uzasadnione rażąca niewdzięcznością obdarowanego oświadczenie darczyńcy, odwołujące wykonaną już darowiznę nieruchomości, która nie jest już w posiadaniu darczyńcy, powoduje samo przez się przeniesienie z powrotem własności tej nieruchomości z obdarowanego na darczyńcę, tzn. czy wywiera skutek rzeczowy, czy też stwarza tylko pewne obowiązki obdarowanego, oparte na przepisach o bezpodstawnym wzbogaceniu, tj. wywołuje jedynie skutek obligacyjny.

Tej spornej kwestii, o dużej zresztą doniosłości praktycznej, poświęcone są poniższe uwagi.

I pierwsze, i drugie z wchodzących w rachubę powyższych rozwiązań wiąże się z zagadnieniem przeniesienia własności nieruchomości, a jeżeli przedmiotem odwołania darowizny jest nieruchomości rolne — z przeniesieniem własności tej nieruchomości.

Według art. 160 i nast. k.c. przenoszenie własności nieruchomości rolnych podlega licznym ograniczeniom. Jednakże powyższy art. 160 i nast. k.c. zawierają przepisy ogólne z zakresu przenoszenia własności nieruchomości rolnych. Z punktu widzenia systematyki kodeksu cywilnego, art. 898 i nast. k.c. o odwołaniu wykonanej już darowizny nieruchomości, a zatem i rolnej, są w stosunku do wspomnianych wyżej przepisów ogólnych przepisami szczególnymi. Ponadto gdyby uznać, że odwołanie darowizny nieruchomości rolnej podlega ograniczeniom przewidzianym w art. 160 i nast. k.c., to instytucja ta zostałaby przekreślona, skoro np. wobec podeszłego zwykle wieku darczyńcy nie ma on kwalifikacji do prowadzenia gospodarstwa rolnego. A zatem również treść instytucji odwołania darowizny usprawiedliwia stanowisko, że odwołanie, o którym mowa, nie podlega przewidzianym w art. 160 i nast. k.c. ograniczeniom co do przenoszenia własności nieruchomości rolnych.² Przepisy te nie wchodzi więc w rachubę i nie komplikują kwestii skutku odwołania wykonanej już darowizny nieruchomości.

W rozważanym przez nas zakresie aktualnie obowiązujący stan prawny (art. 898 i nast. k.c., art. 155 i nast. k.c.) nie odbiegałby od stanu prawnego pod rządami art. 366 i nast. k.z. oraz art. 43 i nast. pr. rzecz., gdyby nie art. 156 k.c., który zawiera treść nieco odmienną od treści art. 44 § 2 pr. rzecz. Właśnie z dyspozycji art. 156 k.c. wypływa argument przemawiający dodatkowo za wyborem jednego z nawiązujących się rozwiązań.

² Podobnie S. Breyer: *Przeniesienie własności nieruchomości*, 1966, s. 136.

II. ARGUMENTY PRZEMAWIAJĄCE ZA STANOWISKIEM, ŻE ODWOŁANIE WYKONANEJ DAROWIZNY NIERUCHOMOŚCI PRZENOSI Z POWROTEM JEJ WŁASNOŚĆ NA DARCYŃCĘ

Zanim stanowisko, o którym mowa, przybrało pełną postać, został wyrażony w judykaturze pogląd, że jednostronne uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia woli wywiera wpływ na skuteczność umowy sprzedaży, inaczej mówiąc — niweczy ono także skutek rzeczowy tej umowy.³ Prócz tego zostało wypowiedziane zapatrywanie, że art. 46 pr. rzecz. (obecnie art. 158 k.c.) — głoszący, że umowa o przeniesienie własności nieruchomości powinna być pod rygorem nieważności zawarta w formie aktu notarialnego — nie dotyczy przewidzianego w art. 368 § 1 k.z. (obecnie art. 900 k.c.) wypadku odwołania darowizny. Na podstawie wspomnianego przepisu szczególnego odwołanie to wykonuje się przez samo oświadczenie na piśmie, skierowane do obdarowanego.⁴

Rozważane stanowisko w pełnej postaci polega na tym, że uzasadnione rażąca niewdzięcznością obdarowanego odwołanie darowizny nieruchomości powoduje przeniesienie z powrotem własności tej nieruchomości z obdarowanego na darczyńcę z chwilą, w której oświadczenie odwołania darowizny w formie pisemnej doszło do obdarowanego w taki sposób, że mógł się zapoznać z treścią tego oświadczenia.⁵

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 października 1963 r. III CO 51/63⁶ umotywowana jest założeniami, które trzeba by dopiero udowodnić.⁷ Ponadto uchwała podkreśla, że kodeks zobowiązań nie niweczy uprawnień wynikających z prawa rzeczowego, a następnie podnosi, że odwołanie darowizny na podstawie jednego z przepisów tego kodeksu zobowiązań niweczy także skutek rzeczowy umowy darowizny. Wreszcie gdyby odwołanie darowizny miało niweczyć także skutek rzeczowy, to umowa darowizny powinna by być traktowana jako niebyła, uchwała zaś przyjmuje powrotne przeniesienie własności, a zatem trwanie umowy aż do chwili jej odwołania.

To, co powiedziano wyżej, nie oznacza jednak, żeby wynik, do którego uchwała doszła, był dowolny. Reprezentowane w uchwale stanowisko miałoby oparcie w judykaturze na tle art. 711 kodeksu cywilnego Napoleona w związku z art. 954 wspomnianego kodeksu.⁸ Na gruncie zaś obowiązującego obecnie ustawodawstwa próbę uzasadnienia wyniku, o którym mowa, można by podjąć zwłaszcza w sposób dwojaki.

Po pierwsze nasuwa się tok myśli, który w punkcie wyjściowym zwraca uwagę na okoliczność, że umowa darowizny nieruchomości — jako akt szczodrości — przenosi własność bez ekwiwalentu (art. 888 § 1 k.c.), musi więc interesowi darczyńcy zapewniać pierwszeństwo przed interesem obdarowanego.⁹ Wspomniany brak ekwiwalentu jest jednak pozorny w tym sensie, że darowizna wkłada na obda-

³ Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 1948 r. C III 229/48 (OSN 1949, poz. 35).

⁴ Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 16 marca 1948 r. C III 2318/47 (PN 1949, nr 3—4, s. 316).

⁵ Tak uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 października 1963 r. III CO 51/63 (OSNCP 1964, poz. 170; OSPiKA 1965, poz. 32).

⁶ Patrz przyp. 5.

⁷ Por. S. Breyer: Glosa do powołanej uchwały Sądu Najwyższego, OSPiKA 1965, s. 57.

⁸ Por. T. Dobaczewski: Forma i skutki prawne odwołania darowizny nieruchomości, NP 1957, nr 3, s. 103.

⁹ Por. R. Longchamps de Berier: Zobowiązania, 1948, s. 491.

rowanego więzy zobowiązujące go do szczególnego zachowania się wobec darczyńcy, mianowicie sprowadzające się do obowiązku wdzięczności.¹⁰ Rażące naruszenie tego obowiązku uprawnia darczyńcę do odwołania darowizny (art. 898 § 1 k.c.).

Instytucja odwołania darowizny należy więc do istoty umowy darowizny, przy czym instytucja ta jest pomyślana pod kątem widzenia interesów darczyńcy. Musi być ona zatem tak rozumiana, żeby te interesy rzeczywiście zabezpieczać.

W razie zajęcia stanowiska, że uzasadnione odwołanie darowizny nie wywiera skutku rzeczowego, obdarowany pozostaje właścicielem nieruchomości, wobec czego także po odwołaniu darowizny może on skutecznie rozporządzić nieruchomością. Stanowisko to nie zabezpiecza przeto interesów darczyńcy i dlatego sprzeczne jest z istotą odwołania darowizny.

Wspomniana istota instytucji odwołania wystarczająco usprawiedliwia wysnuć wniosek, że pomimo umiejscowienia art. 898 § 1 k.c. i art. 900 k.c. w księdze trzeciej kodeksu obejmującej zobowiązania, przytoczone przepisy mają taką treść, iż uzasadnione odwołanie darowizny nieruchomości wywołuje także skutek rzeczowy.

W konsekwencji tego, że z chwilą uzasadnionego odwołania darowizny nieruchomości darczyńca staje się z powrotem jej właścicielem, przysługuje mu roszczenie windykacyjne (art. 222 § 1 k.c.) przeciwko każdemu posiadaczowi tej nieruchomości. Skoro zaś z chwilą odwołania darowizny obdarowany przestaje być właścicielem nieruchomości, to rozporządzenie przez niego tą cudzą już nieruchomością przedstawia się jako nieważne. Toteż roszczenie windykacyjne nabywcy kieruje się zwłaszcza przeciwko obdarowanemu albo nabywcy nieruchomości od obdarowanego. Roszczenie skierowane przeciwko nabywcy nie odnosi skutku tylko wtedy, gdy bądź jest on chroniony ręką wiary publicznej ksiąg wieczystych (art. 20 pr. rzecz.), bądź też nabył własność tej nieruchomości przez zasiedzenie. Wprawdzie art. 898 § 2 k.c. stanowi, że zwrot przedmiotu odwołanej darowizny powinien nastąpić stosownie do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu, jednakże powołany przepis przewidziany jest tylko na wypadek, kiedy roszczenie windykacyjne darczyńcy okazuje się bezskuteczne.

Jeśli chodzi o niepewność stanu prawnego co do własności nieruchomości, wywierającą ujemny wpływ na gospodarkę na tej nieruchomości, to w razie sporu co do zasadności odwołania darowizny wspomniana niepewność trwa przez okres toczenia się procesu. Na tle względów, o których była wyżej mowa, odpowiada jednak istocie uzasadnionego odwołania darowizny to, żeby w toku procesu właścicielem nieruchomości był darczyńca, a nie obdarowany, który w wypadku podanego wieku darczyńcy może działać na zwłokę albo podejmować różne inne kroki, wskutek czego uzasadnione odwołanie darowizny staje się praktycznie niewykonalne.

Po drugie — można bronić sprecyzowanego wyżej stanowiska utrzymując, że czynność prawna jednostronna darczyńcy, jaką jest odwołanie darowizny nieruchomości, oznacza odpadnięcie przyczyny prawnej świadczenia przedmiotu darowizny (*causae donandi*). W odniesieniu do własności nieruchomości ma to ten sens, że odpadnięcie wspomnianej *causae* niweczy skutki umowy darowizny, a więc także i skutek rzeczowy tej umowy, wobec czego obdarowany przestaje być właścicielem nieruchomości, darczyńca zaś staje się z powrotem właścicielem tej nieruchomości.

¹⁰ Por. A. Ohanowicz, J. Górski: Zobowiązania — Część szczegółowa, 1964, s. 318.

Jeśli zaś chodzi o zwrot przedmiotu odwołanej darowizny, to ze względu na odpadnięcie *causae* przedmiot ten staje się świadczeniem nienależnym (art. 410 k.c.), które obdarowany zwraca stosownie do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Treść art. 898 § 2 k.c. sprowadza się do określenia zakresu wspomnianego zwrotu.

III. KRYTYKA STANOWISKA, ŻE ODWOŁANIE WYKONANEJ DAROWIZNY NIERUCHOMOŚCI PRZENOSI Z POWROTEM JEJ WŁASNOŚĆ NA DARCYŃCĘ

W stosunku do pierwszej wersji uzasadnienia przytoczonego wyżej stanowiska nasuwają się następujące uwagi krytyczne:

1. Kto decyduje się na darowiznę nieruchomości, ten musi poddać się tym konsekwencjom, jakie ustawa wiąże z umową darowizny i z odwołaniem wykonanej darowizny. Jeżeli więc ustawa tak stanowi, to darczyńca musi się poddać również niekorzystnym dla niego konsekwencjom odwołania darowizny. Umieszczenie zaś art. 898 § 1 k.c. i art. 900 k.c. w księdze trzeciej kodeksu obejmującej zobowiązania wyłącza możliwość przyjęcia, by odwołanie darowizny wywoływało skutek rzeczowy.

2. Według krytykowanego stanowiska darczyńcy przysługiwałoby roszczenie windykacyjne, roszczenie zaś oparte na bezpodstawnym wzbogaceniu wchodziłoby w rachubę tylko w nielicznych wypadkach, mianowicie wtedy, kiedy roszczenie windykacyjne okazałoby się bezskuteczne. Darczyńcy przysługiwałoby więc w zasadzie roszczenie windykacyjne, a wyjątkowo — roszczenie oparte na bezpodstawnym wzbogaceniu. Tymczasem art. 888 i nast. k.c. w ogóle nie wspominają o roszczeniu windykacyjnym, a art. 898 § 2 k.c. głosi, że zwrot przedmiotu odwołanej darowizny powinien nastąpić stosownie do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Tym samym więc krytykowane stanowisko jest stanowiskiem *contra legem*.

3. W razie sporu co do zasadności odwołania darowizny nieruchomości skuteczność przejścia z powrotem własności tej nieruchomości z obdarowanego na darczyńcę zależy dopiero od wyniku procesu o odwołanie darowizny. Oczywiście nikt nie utrzymuje, że chodzi tu bądź o powtórne przeniesienie własności z darczyńcy na obdarowanego z chwilą, kiedy powództwo co do zasadności odwołania darowizny ulega oddaleniu, bądź też o przeniesienie własności na darczyńcę pod warunkiem, że uzyska on wyrok uwzględniający powództwo. Po prostu chodzi tu o to, że w razie prawomocnego oddalenia powództwa darczyńcy co do zasadności odwołania darowizny własność nie przeszła na darczyńcę, natomiast w razie uzyskania przez darczyńcę prawomocnego wyroku uwzględniającego powództwo własność przeszłaby na darczyńcę z chwilą odwołania darowizny, tj. ze skutkiem wstecznym. Inaczej mówiąc, prawomocny wyrok co do zasadności odwołania darowizny rozstrzygałby z mocą wsteczną o tym, kto jest od chwili odwołania darowizny właścicielem nieruchomości. Skoro zaś od chwili odwołania darowizny do chwili zapadnięcia wyroku co do zasadności tego odwołania może upłynąć szereg lat, to wywołana tym niepewność stanu prawnego co do własności nieruchomości nie tylko wywierałaby niekorzystne skutki na gospodarkę prowadzoną na tej nieruchomości, lecz także wyłączałaby bezpieczeństwo obrotu nieruchomością.

Również jednak i druga wersja uzasadnienia nasuwa uwagi krytyczne:

1. W myśl art. 155 § 1 k.c. umowa darowizny nieruchomości przenosi własność tej nieruchomości z darczyńcy na obdarowanego, tj. wywiera także skutek rzeczowy. Brak jednak bądź zasady ogólnej, bądź przepisu szczególnego, który by

zrównywał z umową (czynnością prawną dwustronną) czynność prawną jednostronną i stanowił, że czynność prawna jednostronna, jaką jest odwołanie darowizny, przenosi z powrotem własność z obdarowanego na darczyńcę.¹¹

2. Odwołanie darowizny nieruchomości następuje przez oświadczenie złożone kontrahentowi tej umowy (art. 900 k.c.). Jest ono zbliżone do uchylenia się od umowy w innych wypadkach przewidzianych w ustawie, np. w razie błędu lub groźby (art. 88 k.c.). Uchylenie się zaś od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu lub groźby ma jedynie to znaczenie, że oświadczenie woli drugiej strony staje się jednostronne i dlatego umowa traci swą moc.¹² Jeżeli na podstawie umowy, która straciła swą moc, nastąpiło już przeniesienie własności na drugą stronę, to pierwsza strona może tylko domagać się powrotnego przeniesienia tego prawa na nią.¹³ Brak podstaw do uznania, by skutek odwołania darowizny nieruchomości miał iść dalej.

3. Odpadnięcie przyczyny prawnej świadczenia przedmiotu darowizny (*causae donandi*) rodzi obowiązek wydania korzyści w naturze lub zwrotu jej wartości (art. 410 w związku z art. 405 k.c.).¹⁴ Dalszy skutek z opadnięcia tej *causae* nie wynika.

4. Zgodnie z krytykowanym stanowiskiem, po odwołaniu darowizny przysługiwałoby darczyńcy roszczenie windykacyjne, chyba że wyjątkowo okazałoby się ono bezskuteczne. Dopóki by mu jednak to roszczenie przysługiwało, dopóty zachodziłby po jego stronie brak zasadniczej przesłanki roszczenia opartego na bezpodstawnym wzbogaceniu, a mianowicie brak zubożenia, wobec czego darczyńca nie mógłby wystąpić z tym roszczeniem.¹⁵ Tymczasem art. 898 § 2 k.c. przewiduje właśnie roszczenie oparte na bezpodstawnym wzbogaceniu, i to — generalnie.

Ponadto dalsze jeszcze względy przemawiają przeciwko wyżej przytoczonemu stanowisku:

1. Forma pisemna oświadczenia darczyńcy o odwołaniu darowizny nieruchomości (art. 900 k.c.) jest zastrzeżona bez rygору nieważności i pociąga za sobą jedynie skutek dowodowy (art. 73 § 1 k.c. w związku z art. 74 k.c.). Jeżeliby w wyniku oświadczenia darczyńcy złożonego w takiej formie miało nastąpić przeniesienie z powrotem własności nieruchomości z obdarowanego na darczyńcę, to krytykowane stanowisko nie harmonizowałoby z dyspozycją art. 888 § 1 k.c. w związku z art. 155 § 1 k.c., art. 890 § 2 k.c. i art. 158 k.c., według których przeniesienie na podstawie umowy darowizny własności nieruchomości z darczyńcy na obdarowanego nastąpiło w formie aktu notarialnego. Brak zaś wystarczających przesłanek do wysnucia wniosku, żeby właśnie odwołanie darowizny nieruchomości miało stanowić wyłom od zasady art. 158 k.c., który w imię jasności sytuacji prawnej nieruchomości wymaga, by przeniesienie jej własności w drodze czynności prawnej następowało w formie aktu notarialnego.

2. Roszczenie windykacyjne, które by przysługiwało darczyńcy, ma charakter rzeczowy. Gdyby więc, po uzasadnionym odwołaniu darowizny, darczyńca pogodził się z obdarowanym i zrezygnował z odwołania darowizny, to nie mógłby zrzec się swego roszczenia. W praktyce, do odwołania darowizny dochodzi za pomocą listu, a do pogodzenia się stron — w formie dorozumianej. Choćby więc nawet same

¹¹ Por. S. Breyer: Glosa (...), OSpIKA 1965, s. 58.

¹² Por. L. Domański: Instytucje kodeksu zobowiązań — Część ogólna, 1936, s. 291.

¹³ Op. cit., s. 292 (przyp. 12).

¹⁴ Por. W. Czachórski: Zarys prawa zobowiązań — Część ogólna, 1963, s. 290.

¹⁵ Por. A. Ochanowicz: Zbieg norm w polskim prawie cywilnym, 1966, s. 131.

strony traktowały wysłanie i doręczenie listu jako incydent niebyły, to jednak darczyńca pozostawałby właścicielem nieruchomości, a dla powtórnego przeniesienia jej własności na obdarowanego strony musiałyby zawrzeć nową umowę darowizny w formie aktu notarialnego. Przy przyjęciu krytykowanego stanowiska własność nieruchomości mogłaby być zatem niespodzianką dla samych stron.

3. Jeżeliby obdarowany zbył nieruchomość po odwołaniu darowizny, to według krytykowanego stanowiska zbyłby cudzą nieruchomość, a nabywca byłby narażony na roszczenie windykacyjne darczyńcy. Toteż kandydat na nabywcę musiałby zbierać informacje co do stosunków panujących pomiędzy darczyńcą a obdarowanym i gdyby się dowiedział, że te stosunki były choćby w jakimś okresie napięte, musiałby sprawdzić, czy obdarowany nie otrzymał listu zawierającego odwołanie darowizny. Bez takiej zapobiegliwości kandydat na nabywcę mógłby narażać się na to, że nabycie przez niego nieruchomości okaże się nieważne. Tego rodzaju wyłączenie bezpieczeństwa obrotu nieruchomością nie mogło być zamiarem ustawodawcy.

IV. UZASADNIENIE I KONSEKWENCJE STANOWISKA, ŻE ODWOŁANIE WYKONANEJ DAROWIZNY NIERUCHOMOŚCI NIE PRZENOSI SAMO PRZEZ SIĘ Z POWROTEM JEJ WŁASNOŚCI NA DARCZYŃCĘ

Odwołanie przez darczyńcę wykonanej darowizny nieruchomości, uzasadnione rażąco niewdzięcznością obdarowanego (art. 898 § 1 k.c. w związku z art. 900 k.c.), sprawia, że obdarowany od chwili, w której oświadczenie o odwołaniu darowizny doszło do niego w taki sposób, iż mógł zapoznać się z jego treścią (art. 900 k.c. w związku z art. 61 k.c.), powinien zwrócić darczyńcy przedmiot odwołanej darowizny według przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 898 § 2 zd. 1 k.c. w związku z art. 405 i nast. k.c.).¹⁶ Artykuł 898 § 2 zd. 1 k.c. odsyła ogólnie do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. W szczególności nie czyni wyjątku ani ze względu na rodzaj przedmiotu odwołanej darowizny¹⁷, ani ze względu na to, czy obdarowany może jeszcze wydać w naturze przedmiot darowizny, czy też może nastąpić już tylko zwrot jego wartości. Z punktu widzenia tego przepisu jest więc rzeczą obojętną, czy obdarowany pozostaje właścicielem nieruchomości będącej przedmiotem darowizny, czy też zbył tę nieruchomość.

Rozważany przepis ustanawia przeto nie tylko generalną, lecz także jednolitą zasadę odpowiedzialności obdarowanego względem darczyńcy za zwrot przedmiotu odwołanej darowizny. Gdyby zaś w wyniku uzasadnionego odwołania darowizny nieruchomości następowało przeniesienie z powrotem jej własności na darczyńcę, to po stronie obdarowanego nie zachodziłoby wzbogacenie (poza wypadkiem, w którym roszczenie windykacyjne darczyńcy okazałoby się bezskuteczne), wobec czego do zwrotu przedmiotu darowizny nie mogłoby dojść (poza wspomnianym wypadkiem) według przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Oznacza to, że obdarowany, wskutek uzasadnionego odwołania darowizny, nie przestaje być właścicielem jej przedmiotu. Skoro wspomniane odwołanie jedynie „wprawia w ruch” mechanizm bezpodstawnego wzbogacenia i na gruncie tej instytucji stwarza obowiązek wydania przedmiotu odwołanej darowizny w naturze albo zwrotu wartości tego przedmiotu (art. 405 k.c.) — to wywołuje ono jedynie skutek obligacyjny.

¹⁶ Por. R. Longchamps de Berier: Zobowiązania, 1948, s. 494.

¹⁷ Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 1957 r. 3 CR 922/50 (RPEiS 1953, kw. I, s. 309).

Wykładnia, że odwołanie darowizny nieruchomości, której dokonuje się w formie pisemnej bez rygoru nieważności (art. 900 k.c.), nie przenosi własności nieruchomości na darczyńcę, harmonizuje z dyspozycją art. 158 k.c., który do przeniesienia własności nieruchomości wymaga formy aktu notarialnego. Znajduje zaś potwierdzenie w dyspozycji art. 156 k.c., według której, w wykonaniu zobowiązania wynikającego z bezpodstawnego wzbogacenia, może dopiero nastąpić zawarcie umowy przenoszącej własność. Bezpodstawne wzbogacenie się nie powoduje więc przeniesienia własności nieruchomości. Wspomniane przeniesienie, tj. skutek rzeczowy, następuje dopiero na mocy umowy. Zresztą już art. 155 k.c. formułuje generalnie zasadę, że własność nieruchomości zostaje przeniesiona na podstawie nie jednostronnej czynności prawnej, lecz dwustronnej, tzn. umowy.

Na gruncie tego, co wyżej przedstawiono, w wypadku kiedy nieruchomość będąca przedmiotem odwołanej darowizny stanowi jeszcze własność obdarowanego, obowiązek obdarowanego nie ogranicza się tylko do wydania darczyńcy nieruchomości w naturze według przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Obdarowany, jako wzbogacony, obowiązany jest nadto przywrócić ten stan prawny, jaki istniał przed powstaniem wzbogacenia, a więc między innymi przenieść z powrotem na zubożonego nabyte przez siebie prawa.¹⁸ Inaczej mówiąc, obdarowany obowiązany jest także zawrzeć z darczyńcą umowę w formie aktu notarialnego, która przenosi z powrotem własność nieruchomości na darczyńcę.¹⁹ W razie sporu darczyńcy przysługuje roszczenie o wydanie nieruchomości w naturze oraz o stwierdzenie obowiązku obdarowanego do złożenia oświadczenia woli co do przeniesienia z powrotem własności tej nieruchomości na darczyńcę (art. 64 k.c. w związku z art. 1047 § 1 k.p.c.). Jeżeli natomiast nieruchomość będąca przedmiotem odwołanej darowizny nie stanowi już własności obdarowanego, to obdarowany obowiązany jest tylko do zwrotu darczyńcy wartości wspomnianej nieruchomości według przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Zagadnienie przeniesienia własności nieruchomości na darczyńcę nie wchodzi wtedy w rachubę darczyńcy zaś przysługuje wtedy tylko roszczenie o zwrot wartości nieruchomości. Poza tym, w razie kwestionowania przez obdarowanego dopuszczenia się przez niego rażącej niewdzięczności, uwzględnienie któregośkolwiek z wchodzących w rachubę roszczeń zależy od uwzględnienia powództwa co do zasadności odwołania darowizny.

W stosunku do bardziej szczegółowych zagadnień nasuwają się jeszcze następujące uwagi:

1. Art. 898 § 2 zd. 1 k.c. odsyła do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu, a więc również do art. 410 k.c., który w § 1 stanowi, że przepisy artykułów poprzedzających stosuje się do świadczenia nienależnego. „Wprawienie w ruch” mechanizmu bezpodstawnego wzbogacenia spowodowane jest tym, że od chwili odwołania darowizny nieruchomości odpada przyczyna prawna spełnionego świadczenia z tytułu darowizny, wobec czego świadczenie staje się nienależne (art. 410 § 2 k.c.).²⁰ Z tego względu obdarowany nie ma już podstawy prawnej do zatrzymania przedmiotu darowizny, a jeżeli przedmiot ten zatrzymuje, to jest wzbogacony. Obowiązany jest więc postąpić zgodnie z dyspozycją art. 405 k.c., chyba że wchodzi w rachubę przepis szczególny art. 407 k.c.

¹⁸ Por. A. Ohanowicz: *Niestuszne wzbogacenie*, 1956, s. 315.

¹⁹ Por. T. Dobaczewski: *Ferma (...)*, NP 1957, nr 3, s. 102.

²⁰ Por. Komisja Kodyfikacyjna: *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań*, zesz. 7, 1937, s. 116.

2. Art. 898 § 2 zd. 2 k.c. stanowi, że od chwili zdarzenia uzasadniającego odwołanie darowizny — tj. od chwili, kiedy obdarowany dopuścił się rażącej niewdzięczności, a nie od chwili, kiedy darczyńca dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego²¹ — ponosi on odpowiedzialność na równi z bezpodstawnie wzbogaconym, który powinien się liczyć z obowiązkiem zwrotu. Wynika z powyższego, że według art. 898 § 2 zd. 2 k.c. wystarcza udowodnienie zdarzenia uzasadniającego odwołanie darowizny, by wyłączyć obronę obdarowanego polegającą na tym, że po wspomnianym zdarzeniu zużył on lub utracił wartość nieruchomości w taki sposób, iż obecnie nie jest już wzbogacony. Inaczej mówiąc, choćby obdarowany przestał być po zdarzeniu uzasadniającym odwołanie darowizny wzbogacony, nie wygasa mimo to obciążający go obowiązek zwrotu wartości nieruchomości. Art. 898 § 2 zd. 2 k.c. modyfikuje więc zasadę art. 409 k.c. w sensie wzmocnienia pozycji wierzyciela-darczyńcy. W rozważanym zakresie jest to zresztą jedyna korektura przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu.

3. Skoro uzasadnione odwołanie darowizny nieruchomości sprawia, że odpada jedynie przyczyna prawna spełnionego świadczenia, to pozostają w mocy czynności prawne dokonane przez obdarowanego w stosunku do tej nieruchomości. Więcej nawet, również po uzasadnionym odwołaniu darowizny obdarowany pozostaje właścicielem nieruchomości, a zatem może i po wspomnianej chwili skutecznie rozporządzić nieruchomością.

4. Jeżeli nieruchomość będąca przedmiotem odwołanej darowizny stanowi jeszcze własność obdarowanego, to w razie sporu co do zasadności odwołania przeniesienie z powrotem własności nieruchomości na darczyńcę następuje dopiero z chwilą uprawomocnienia się wyroku uwzględniającego roszczenie z art. 64 k.c. w związku z art. 1047 § 1 k.p.c.²² Niepewność stanu prawnego co do własności nieruchomości sprowadza się więc do tego, kto będzie w przyszłości właścicielem nieruchomości. Toteż niekorzystne skutki wspomnianej niepewności ulegają ograniczeniu do minimum.

5. Roszczenie darczyńcy oparte na bezpodstawnym wzbogaceniu ma charakter osobisty.²³ W konsekwencji więc, w razie pogodzenia się darczyńcy z obdarowanym, darczyńca może się zrzec swego roszczenia. Skoro zaś przeniesienie własności nieruchomości nie nastąpiło, to obdarowany — bez potrzeby zawierania nowej umowy — pozostaje właścicielem tej nieruchomości.

²¹ Por. T. Dobaczewski: *Forma (...)*, NP 1957, nr 3, s. 102.

²² Por. S. Breyer: *Nabycie i utrata własności (Centralne Zaoczne Studium Nowego Prawa Cywilnego, Rodzinnego i Opiekuńczego)*, 1965, zes. 7, s. 29.

²³ Por. A. Ohanowicz: *Niesuszne wzbogacenie*, 1956, s. 289.